

До спеціалізованої вченої ради Д 64.051.28
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

**В І Д Г У К
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА –**

**доктора юридичних наук, доцента Красицької Лариси
Василівни на дисертацію Мельниченко Юлії Олексіївни на тему
«Матеріальні та процесуальні аспекти фактичних шлюбних
правовідносин», подану на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне
право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне
право**

Актуальність дисертаційного дослідження Мельниченко Юлії Олексіївни «Матеріальні та процесуальні аспекти фактичних шлюбних правовідносин» обумовлена тим, що з набранням чинності Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. (далі – СК України) істотно змінилися підходи законодавця до правового регулювання відносин між жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі. У правозастосовній практиці виникає досить багато проблемних питань щодо застосування сімейного законодавства України про встановлення факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, визначення їх майнових прав та обов'язків, зокрема, щодо наявності наміру проживати однією сім'єю, встановлення тривалості проживання однією сім'єю, визначення даних, на підставі яких суд встановлює факт проживання однією сім'єю жінки та чоловіка, які не перебувають в шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, тощо.

Варто також констатувати відсутність у сучасній українській доктрині приватного права кваліфікаційних наукових праць, в яких би комплексно було досліджено матеріальні та процесуальні аспекти фактичних шлюбних правовідносин. Ґрунтовні теоретичні дослідження з цієї проблеми проводилися

у наукових працях А. О. Овчатової-Редько, Л. В. Липець, проте вони в більшості своїй стосувалися дослідження матеріальних аспектів фактичних шлюбних правовідносин. Саме тому системний науковий аналіз проблемних питань матеріальних та процесуальних аспектів фактичних шлюбних правовідносин є необхідним та своєчасним.

Дисертаційне дослідження Ю. О. Мельниченко має безпосередній зв'язок з науковими програмами, темами і виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи кафедри цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Об'єкт та предмет дослідження (с. 21 дис., с. 3 автореф. дис.) визначені у відповідності до вимог, які ставляться МОН України до дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, та дозволяють досягти *мети дослідження*, що полягає у комплексному аналізі правового регулювання фактичних шлюбних відносин як в матеріально- правовому, так і в процесуально-правовому аспектах, наданні пропозицій щодо усунення існуючих у законодавстві прогалин та колізій.

Ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження дає підстави для висновку, що текст дисертації в повному обсязі відповідає меті дослідження, а поставлені задачі авторкою успішно виконані.

Грунтовною є методологічна основа дослідження Ю. О. Мельниченко, яка вміло використовує широкий спектр загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, зокрема, діалектичний, історико-правовий, компаративістський, формально-юридичний тощо. Їх використання у дисертаційному дослідженні дозволило визначити особливості правового регулювання фактичних шлюбних правовідносин. Окремо варто зазначити, що вдало використано історико-правовий метод, застосування якого дозволило дослідити розвиток інституту фактичних шлюбних правовідносин на українських землях.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій за дисертаційним дослідженням Ю. О. Мельниченко не викликає сумнівів. Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені в дисертації, є достовірними та науково обґрунтованими. Позитивним аспектом дисертаційного дослідження також є той факт, що дисертанткою проаналізовано значну кількість судових рішень щодо встановлення факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка, які не перебувають в шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, та інших спорів, що виникали з приводу фактичних шлюбних правовідносин, у тому числі досліджено практику Касаційного цивільного суду Верховного Суду. Проведений аналіз становить науковий та практичний інтерес, зважаючи, що Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом, а єдине застосування закону розглядається як визначальне положення для забезпечення принципу рівності перед законом. У дисертаційному дослідженні розглянуто і рішення Конституційного Суду України, рішення Європейського суду з прав людини в контексті тлумачення права на повагу до приватного і сімейного життя, що є вкрай важливим, зважаючи на те, що практика Європейського суду з прав людини є джерелом права в Україні.

Дисертація Ю. О. Мельниченко за своїм оформленням відповідає вимогам МОН України. Структура дисертації логічно витікає з поставлених завдань, об'єкту та предмету дослідження та складається з анотації, вступу, трьох розділів, що поділені на шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Всі розділи та підрозділи за своїм змістом є взаємопов'язаними та взаємоузгодженими, логічно розкривають основні положення дисертаційного дослідження й засвідчують, що авторові вдалося виконати поставлені завдання й досягти мети дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є кваліфікаційною науковою працею, в якій комплексно досліджено матеріальні та процесуальні аспекти фактичних шлюбних

правовідносин. Детальне ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження Ю. О. Мельниченко дає підстави стверджувати, що в роботі на підставі проведеного ґрунтовного критичного дослідження висунуто і обґрунтовано низку положень, висновків та ідей, сукупність і достатньо високий рівень розробки яких дозволяє кваліфікувати цю працю як завершене наукове самостійне дослідження. Висновки і положення, що виносяться на захист, є особистим здобутком дисертантки та характеризуються необхідним рівнем наукової новизни для дисертаційного дослідження правового регулювання фактичних шлюбних правовідносин.

Перший розділ роботи авторка присвятила генезису правових підстав виникнення фактичних шлюбних відносин, починаючи розгляд інституту шлюбу та конкубіату з часів Стародавнього Риму, Візантії. Дисертантка робить висновок, що конкубіат як форма шлюбу, як правовий інститут, мав право на існування в умовах життя стародавнього рабовласницького суспільства. В римському праві існування правового інституту «конкубіату» було зумовлено наявністю різних правових статусів учасників сімейних відносин. Автор відстоює погляд, що конкубіат, як правовий інститут, відумер разом із скасуванням рабовласницького ладу і соціальної нерівності, і з точки зору сучасних демократичних цінностей не має права на існування (с. 35 дис.).

Дисертанткою проведено системний аналіз чинного на початку ХХ ст. сімейного законодавства щодо визначення правових наслідків фактичних шлюбних відносин і зроблено правильний висновок, що фактичні шлюбні відносини з виданням Указу Президії Верховної Ради СРСР від 08.07.1944 р. юридичного значення не мали, і особам, які перебували в таких відносинах до видання Указу від 08.07.1944 р., та бажали зберегти ці відносини в подальшому, Указ надавав можливість оформити їх шляхом реєстрації шлюбу в органах ЗАГСу із зазначенням строку фактичного спільного життя (с. 43-44 дис.).

Заслуговує підтримки висновок, що на сьогодні поза правовим регулюванням залишилися особисті немайнові права осіб, які проживають

однією сім'єю і не перебувають у шлюбі між собою, а також великий обсяг майнових прав подружжя, врегульованих іншими нормативними актами, ніж Глава 8 СК України (с. 50 дис.). Дослідивши правовий інститут фактичного шлюбу у законодавстві зарубіжних країн та практиці ЄСПЛ дисертантка слушно зазначає, що за останніх декілька десятиліть збільшилась кількість європейських країн, які визнають різні форми позашлюбних союзів, в той же час ряд країн СНД не визнають фактичні шлюбні відносини та не надають їм правового значення, законодавство України визнає правові наслідки «фактичного шлюбу» (с. 57 дис.).

Виходячи з аналізу зарубіжного досвіду правового регулювання фактичних шлюбних відносин, дисертантка наголошує, що на сьогодні існує для України два варіанти виходу з ситуації, що склалася: або, керуючись західними тенденціями, приймати до уваги зарубіжний досвід і вносити відповідні зміни у законодавство, доповнюючи та розширюючи обсяг прав та обов'язків «фактичного подружжя», або, керуючись засадами української самобутності, відмовитись від цієї новели і залишити «фактичні шлюбні відносини» в статусі не правового, а соціального інституту (с. 68 дис.).

Вірним є й висновок, що альтернативою правовому інституту цивільного шлюбу є правовий інститут цивільного партнерства (цивільний союз, домашнє партнерство, внутрішнє партнерство, зареєстроване партнерство тощо), який є нормативно визначеною правовою підставою виникнення взаємних прав та обов'язків, що притаманні подружжю, за законодавством деяких країн світу (с. 69 дис.). Проведено аналіз статистичних даних щодо кількості зареєстрованих партнерств (одностатевих, різностатевих) в країнах Західної Європи (с. 73-74 дис.), що додатково підкреслює достовірність проаналізованої інформації та наукову оригінальність проведеного дисертаційного дослідження.

Науковий інтерес становлять висновки дисертантки, що спільне проживання чоловіка та жінки без шлюбу, що передбачене ст. ст. 74, 91, ч.ч. 4, 5 ст. 211 СК України, є позашлюбним союзом двох рівноправних суб'єктів і до подібного союзу не може бути застосоване поняття «конкубінат» (с. 78 дис.).

Запровадження в Україні правового інституту зареєстрованого цивільного партнерства як альтернативи зареєстрованому цивільному шлюбу шляхом прийняття відповідного закону, станом на сьогоднішній день є неможливим (с. 82 дис.).

У другому розділі дисертації авторкою досліджено практичні аспекти фактичних шлюбних відносин. Науковий інтерес становить висновок, що до відносин фактичного подружжя може застосовуватися аналогія закону – абз. 2 ч. 2 ст. 3 СК України (с. 89 дис.). Крім того, дисертантка правильно відстоює погляд, що суди, ухвалюючи рішення про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу, повинні застосовувати аналогію статей 22–26, 39–41 СК України, застосовуючи до фактичних шлюбних правовідносин ті ж принципи шлюбного законодавства, що застосовуються до зареєстрованих шлюбів (с. 100 дис.).

Заслуговують на увагу встановлені дисертанткою підстави для визнання судом факту спільного проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу: спільне проживання, ведення спільного господарства, відсутність зареєстрованого шлюбу із іншою особою (с. 92 дис.).

Варто підтримати висновок дисертантки, що більшість справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу розглядається в порядку саме позовного провадження. При цьому виключати зі змісту Цивільного процесуального кодексу норми, що регламентують розгляд цієї категорії справ в порядку окремого провадження теж не варто (с. 110 дис.). Правильним є також висновок, що предметом заяви (позову) у даній категорії справ може виступати виключно факт «проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу» (с. 117 дис.)

Теоретичне та практичне значення мають положення, що з урахуванням того, що спірні відносини виникли після 8 липня 1944 р. і до набрання сили Сімейним кодексом України у 2004 р., в задоволенні заяви суди повинні частково відмовляти, ухвалюючи рішення про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу осіб з 01.01.2004 р. по відповідну дату їх

фактичного припинення чи дати ухвалення рішення (в разі їх існування) (с. 119 дис.).

Науковий інтерес становить висновок про те, що положення ч.1 ст. 74 СК України, в тій частині, яка надає право фактичному подружжю встановити правовий режим майна за домовленістю між собою, цілком та повністю відповідає загальним принципам сімейного законодавства, згідно з яким подружжя можуть укладати між собою всі дозволені законом майнові угоди (с. 149 дис.). Слушними є пропозиції, висловлені на с. 151 дисертації, що з метою недопущення зловживання правом, маючи на мені захист прав та законних інтересів осіб, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, надаючи таким особам можливість урегулювати свої майнові відносини щодо майна, набутого за час спільного проживання письмовим договором, необхідно було б встановити імперативну вимогу про його нотаріальне посвідчення.

Теоретичне та практичне значення має висновок, що на фактичне подружжя поширюються положення статті 156 ЖК Української РСР, відповідно до якої члени сім'ї власника жилого будинку (квартири), які проживають разом з ним у будинку (квартирі), що йому належить, користуються жилим приміщенням нарівні з власником будинку (квартири), якщо при їх вселенні не було іншої угоди про порядок користування цим приміщенням (с. 153 дис.).

Третій розділ дисертації присвячено правовому регулюванню усиновлення та взаємного утримання фактичним подружжям. Варто підтримати погляд дисертантки, що для спільного усиновлення дитини і чоловік, і жінка (кожен окремо) мають відповідати усім умовам, які ставляться до усиновлювачів (с. 172 дис.).

Науковий інтерес становить висновок, що за аналогією зі ст. 76 СК України, право на утримання для жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, але тривалий час проживають однією сім'єю, виникає не під час перебування у подібних відносинах, а вже після припинення фактичних

шлюбних відносин, за умови, що один з них став непрацездатним (досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є особою з інвалідністю I, II чи III групи) до припинення фактичних шлюбних відносин або протягом одного року від дня припинення фактичних шлюбних відносин (с. 186 дис.).

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження Ю. О. Мельниченко полягає у тому, що висновки і пропозиції, зроблені у дисертаційному дослідженні, можуть бути використані у науково-дослідній роботі при проведенні подальших наукових досліджень інституту фактичних шлюбних правовідносин; у законотворчій діяльності – у процесі вдосконалення сімейного законодавства України; у правозастосовній діяльності – при розгляді судами справ про встановлення факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка, які не перебувають в шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі; в освітньому процесі – при викладанні навчальної дисципліни «Сімейне право» і відповідних спецкурсів, при підготовці підручників, навчальних посібників з сімейного права.

Практичне значення одержаних Ю. О. Мельниченко наукових висновків та положень підкреслюють й відповідні акти впровадження результатів дисертаційного дослідження в діяльність адвокатського об'єднання «МАРКОВ ТА ПАРТНЕРИ», громадської організації «Спілка юристів Одеської області», Одеського апеляційного суду.

Повнота викладу положень дисертації в опублікованих працях. Основні положення дисертації Ю. О. Мельниченко відображено у підрозділу в колективній монографії, дев'яти статтях у фахових наукових виданнях, з яких одна стаття – у періодичному науковому виданні іноземної держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу, а також двадцяти одних тезах доповідей на міжнародних та вітчизняних наукових та науково-практичних конференціях.

Аналіз тексту дисертації свідчить про **відсутність порушення автором академічної доброчесності**. Матеріал дослідження ґрунтується на працях як українських правників, так й зарубіжних вчених, на аналізі нормативно-

правових актів України та зарубіжних країн, ретельному аналізу правозастосовної практики. Поважне ставлення до позицій інших науковців свідчить про наступність юридичної наукової думки. Список використаних джерел складає 236 найменувань. У дисертаційній роботі наявні посилання на відповідні джерела інформації в разі творчого використання ідей, розробок, тверджень інших авторів, дотримано вимоги законодавства про захист авторських прав, надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності. В роботі не виявлено ознак академічного плагіату.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Позитивно оцінюючи виконану наукову роботу Мельниченко Юлії Олексіївни «Матеріальні та процесуальні аспекти фактичних шлюбних правовідносин», варто зазначити, що дисертація містить низку положень, оцінок, висновків, пропозицій і рекомендацій, які відображають спірні теоретичні погляди або суб'єктивне сприйняття їх автором.

По-перше, потребує додаткової аргументації погляд дисертантки щодо необхідності встановлення у всіх випадках факту тривалого проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу, про що зазначається на сторінках 89, 92 дисертації, зважаючи на те, що законодавець про тривалість проживання таких осіб однією сім'єю зазначає виключно в ст. 91 СК України.

По-друге, не зовсім можна погодитися з висновком, що за відсутності рішення суду про встановлення факту (воно є правостворюючим юридичним фактом) – до моменту його ухвалення та набрання законної сили, чоловік та жінка, які проживають однією сім'єю без шлюбу, не є учасниками правовідносин, а оскільки їх відносини не врегульовані правом, то можна стверджувати, що до моменту набрання законної сили рішення суду про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу такі особи не підпадають під визначення поняття «сім'я» (с. 94 дис.). Варто зазначити, що Верховний Суд змінив підходи, які були викладені в роз'ясненнях Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ в інформаційному листі від 05.12.2011 р., яким він намагався спрямувати

судову практику в напрямку, що визначався постановою Верховного Суду України від 7 листопада 2011 року у справі № 6-44цс11, в якій було зазначено, що «встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю, так і встановлення належності їм майна на праві спільної сумісної власності на підставі статті 74 СК України пов'язується з набранням законної сили рішенням суду, яким такі юридичні факти встановлені».

По-третє, дискусійним є положення в частині можливості застосування такого способу захисту сімейних прав та інтересів, як зниження шлюбного віку, оскільки на с. 96 дисертації авторка зазначає, що особі, яка досягла шістнадцяти років та яка має бажання вступити в шлюб, суд своїм рішенням за заявою цієї ж особи може надати право на шлюб (зниження шлюбного віку), якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. Вбачається, що про зниження шлюбного віку йшлося в ч. 2 ст. 16 КпШС України, а ст. 23 СК України таких положень не містить, відповідно, застосувати їх не можна.

По-четверте, додаткової аргументації потребує висновок, що доцільно виключити зі змісту СК України частини 4, 5 ст. 211, які дають можливість усиновлення дітей особами, що не перебувають у шлюбі між собою (с. 183 дис.). Вбачається, що чинна редакція ст. 211 СК України цілком відповідає потребам українського суспільства щодо визначення усиновлювачів.

По-п'яте, додаткового обґрунтування потребує пропозиція дисертантки, висловлена на с. 194 дисертації, при окресленні юридичного складу як підстави виникнення аліментних правовідносин між фактичним подружжям, що необхідно встановлювати факт проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу строком не менше 5 років, починаючи з дати, не раніше 01.01.2004 року. Варто враховувати, що на сьогодні законодавець в ст. 91 СК України містить оціночне поняття «тривалий час», тому виникає питання про доцільність встановлення в обов'язковому порядку саме 5-річного строку проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу між собою.

Разом з тим, зазначені вище зауваження та дискусійні положення роботи не знижують в цілому високого наукового рівня дисертаційного дослідження Ю. О. Мельниченко.

Висновок: Дисертаційне дослідження Мельниченко Юлії Олексіївни на тему «Матеріальні та процесуальні аспекти фактичних шлюбних правовідносин» відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукове завдання, що має істотне значення для науки сімейного права, – надання характеристики та здійснення узагальнення матеріальних та процесуальних правових аспектів фактичних шлюбних відносин, а його авторка – Мельниченко Юлія Олексіївна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент –

професор кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

Л. В. Красицька

«9» квітня 2021 р.

